

Dilhayat Kalfa'nın Mirası

Musiki Mecmuası, No. 466, ss. 68-73, Güz 1999

Talip Mert

Öğr. Gör., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü.

İstanbul Kabasakal mahallesi yakınlarında vefat eden saraylı zümresinden DİLHAYAT USTA'nın verâseti rikâb-ı hümayuna (saraya) aid olmakla bu gibi saraylı zümresinin terikesini rikâb-ı hümayun için almağa me'mur edilen darussaade ağasının kâtibi Hâfız Mustafa Efendi ma'rifeti (tarafından) ve ma'rifet-i Şer' ile (mahkeme nezaretinde) yazılan Dilhayat Usta'nın terikesi aşağıdadır:

Kitaplar

Kelâm-ı Kadîm, bâmahfaza 1cild
(mahfazalı)
En'âm-ı Şerif 1 "
Diğer kitablar 6 "

Saatler

Süleymânî zarflı küçük altın saat 1 adet
Fâris saat 1 "
Kebir (büyük) asma çalar saat 1 "
Def'a (yine) asma saat 1 "
Sağır (küçük) asma saat 1 "
Françe mermerli çekmece saati 1 "

Mücevherat

Elmaslı sağır altın kuşak 1 çift
Elmaslı zümrüt küpe 1 "
Altın bilezik 1 "
Elmaslı iğne 1 "
Dürriler (İnciler) 4 adet
Minekâri altın zarf 1 "
Yeşim amberdan 1 "
Sîm (gümüş) sürmedan 2 "

Seccadeler

Penbe atlaslı işleme seccade 1 adet
Atlas seccade 1 "
Beyaz işleme seccade 1 "
Seccade şalı 1 "
Yemeni seccade 1 "
Çuka üzerine işleme seccade 1 "
Çuka seccade 1 "

İzladi seccade

2 "

Kürkler

Semmur nâfesi hurdası ? adet
Şala kaplı semmur nâfesi ? "
Nimten karsak kürk mea bohça 1 "
Kocuk kürk ve bohça 1 "
Nâfe kürk 1 "

İşlemeler

Pullu işleme 8 adet
Ufak pullu işleme 1 "
İşleme havlu, sâde uçkur 3 "
İşleme yağlık 6 "
İşleme ve sâde havlu, müstamel 11 "
Telli işleme sofra 1 "
Sûzenî işleme sofra 1 "
Sûzenî gezi üstüne entari 1 "
İşleme havlu 4 "
Ağır işleme havlu 1 "
Beyaz atlas işleme makat 1 "
Sağır işleme çanta 1 "
Kalemkârî pûşîde (örtü) 2 "
Şal işleme destar pûşîdesi 1 "
Sırmalı kahve pûşîdesi 1 "
Atlas işleme yan yastığı 8 "
İşleme taam (yemek) makramesi 2 "
Taam makramesi 3 "
İşleme yasdık 4 "
İşleme yüz yastığı 3 "
İşleme beyaz yüz yastığı 3 "
İşleme ve mücessem ve telli yüz 20 "
yastığı
Lehkârî şilte,penbe(pamuk)dolu 3 "

Lehkârî koltuk yastığı	1 "
Hatâyî koltuk yastığı	8 "
Atlas üzerine işleme yastık	5 "
İşleme sağır (küçük) yorğan	1 "
İşleme dimi yorğan	1 "
Beyaz işleme yorgan bâçarşeb	1 "
Sandâlî- sūzenî yorgan	2 "
Sandâlî üzerine işleme bohça	1 "
Tülbend işleme şalvar	1 "
Kıbriskârî yorğan	1 "
Sūzenî yasdık	9 "

Mutfak eşyası

Şirmahî hoşab kaşığı	11 "
Şirmâhî saplı taam kaşığı	9 "
Sîm (gümüş) tas	1 "
Nūhas (bakır) tas	1 "
Sîm zarf	17 "
Musluk	1 "
Eski maden kebir musluk	1 "
Kebîr (büyük) maşraba	1 "
Bakır(sağır) güğüm	1 "
Maden kavanoz	1 "
Tabak	1 "
Kebir tabak	1 "
Yaprak tabak	2 "
Tepsi	4 "
Bulat (çelik) tepsi	1 "
Bulat tepsi-i kebir	1 "
Nūhas(bakır) tepsi	3 "
Pirinç yaldızlı tepsi	1 "
Nūhas evâni (kab-kacaklar)	86 "
Eski maden kebir kavanoz	1 "

Saksonya cam eşya

Saksonya, şikest gülabdan buhurdan	?
Saksonya bardak	4 "
Saksonya ve fağfur mahlut (karışık) fincan	40 "
Saksonya malı değerli kâse	2 "
Saksonya tabak	4 "
Saksonya kapaklı ve kıymetli kâse	2 "
Saksonya kâse mea kapak	9 "
Saksonya sahan mea kapak	2 "
Saksonya bardak	3 "
Saksonya çay takımı mea sandık	? "
Beçkâsesi ve billur kâse ve tabak	10 "

İngilizkârî muhafazalı billur tabak	1 "
Fağfur tabak	2 "
Billur sūrahi	5 "
Billur kâse mea kapak	1 "
Billur bardak ve sūrahi	5 "
Şeftali tuzluk mea tabak	1 "
Elmas tıraşlı kebir ve sağır kâse	3 "

Giyim Eşyası

Destimal- i mücessem	9 adet
Mücessem oyalı destimal	9 "
Müstamel gölmek (gömlek)	7 "
Müsta'mel Hind şalı	3 "
Def'a (yine) müsta'mel rızâî şal	1 "
Def'a göz, ve sarılı ve beyaz şal	3 "
Boyama	2 "
Mücessem yemeni	6 "
Mücessem başlık yemeni	
Mea bohça (bohçasıyle)	14 "
Atlas bohça	1 "
Bohça	9 "
Sandâlî bohça	1 "
Sandâlî şalvar ve bohça	4 "
Taraklı bohça	1 "
Beyaz içlik	2 "
Müsta'mel fes	16 "
Yağlık	1 "
Tülbent müsta'mel (?)	5 "
Ahmediye	1 "
Bohçada küçük câriye elbisesi	1 "
Pullu filar	6 "
Papuş (terlik)	2 "
Bürümcek gömlek	4 "
Tennûr bürümceği	1 "
Çukalı tennûr	2 "
Tüysüz ihram	1 "
Cezâyir ihramı	2 "
Mavi ihram	1 "
Beyaz ihram	1 "
Müsta'mel saçaklı ihram	1 "
Beyaz nâmûsiye	1 "
Kavuşdurma	1 "
Şâlî ferâce	1 "
Çuka ferâce	3 "
Entari	3 "
Şal ve beyaz entari	2 "
Çubuklu şal entari	1 "
Göz, sâde şal entari	1 "
Basma çit top	1 "
Şalvar	1 "

Sâde şalvar	1 "	Sepet ve sandık	2 "
Canfes şalvar	3 "	Çınar sandık	1 "
Şevvâlî,şevâlî şalvar	2 "	Tahta sandık	3 "
Pazen (?) şalvar	3 "	Parça yeşil çuha	? "
Yılanpûş şal	1 "	Kehribar sandık	1 "
Beyaz donluk çiçekli şal	1 "	Atlas şilte yüzü	1 "
Vâlîde şalı	1 "	Atlas yasdık yüzü	3 "
Nar çiçeği sâde şal	1 "	Benaluka makat	2 "
Kaftan	1 "	Çuka makat	1 "
Müsta'mel yaşmak	6 "	Köhne çuka makat	1 "
Canfes perde- i pencere	9 "	Çukazar perde	1 "
Canfes bağ	2 "		
Bağ	1 "	Sandâlîzar perde	2 "
Uçkur	3 "	Şilte	2 "
Müsta'mel (kullanılmış) uçkur	5 "	Destarlık	1 "
Sâde uçkur	5 "	Küçük şayak şilte	4 "
Bir mikdar temiz ve beyaz		Şayak orta döşemesi	1 "
yatak bağı	2 "	Penbe dolu şilte	4 "
		Penbe dolu basma beyaz şilte	4 "
		Sağır şilte	1 "
		Şal yorgan	2 "
		Yemeni yorgan	1 "
		Basma yorgan	1 "
		Lehkârî Çarşebli yorgan	2 "
		Beyaz işleme yorgan	1 "
		Bâçarşeb (çarşafiyle)	
		Çubuklu şal yorgan	1 "
		Yüzsüz yorgan	4 "
		Yorgan anbarı	1 "
		Yatak bohçası	3 "
		Nîm (yarım) kilim	3 "
		Yanbolu kebesi	1 "
		Minder	2 "
		Sağır yüz yasdığı	2 "
		Basma yan yasdığı	3 "
		Yemeni yüz yasdığı	4 "
		Sûzenî yasdık	3 "
		Yatak bohçası	6 "
		Yorgan çarşebi	3 "
		Meşin simat	2 "
		Nısf meşinli izar	4 "
		Yekpare meşin ve müşemma'lı	2 "
		(muşamba) izar	
		Kütahyakârî leğen-ibrik	1 "
		Sedefkârî ve sâde kanarya kafesi	4 "
		Efrenckârî maden şamdan	1 "
		Yıldızlı iskemle	1 "
		Tavşankârî iskemle	1 "
		Sedefkârî iskemle	1 "
		Sedefli sağır çekmece	1 "
		Sağır sırmalı ve ruganlı	7 "
<u>Tombak eşya</u>			
Tombak leğen ve ibrik	2 "		
Tombak küçük ibrik	1 "		
Tombak tas	2 "		
Tombak zarf	8 "		
Tombak küçük tepsi	1 "		
Tombak abdest leğeni	1 "		
Tombaklı şamdan	1 "		
<u>Cesitli ev eşyası</u>			
Sırmalı çevre	2 "		
Çukazar perde	1 "		
Çuka kapı perdesi	5 "		
Üstûfe kapı perdesi	1 "		
Üstûfe	2 "		
Üstûfe yasdık	4 "		
Üstufe makat,klabdanlı-saçaklı	2 "		
Hamam takımı	2 "		
Nühas (bakır) hamam tası	2 "		
Nühas üzerine yıldız hamam tası	2 "		
Abdest futası	1 "		
Mısır futası	2 "		
Hamam futası	2 "		
Futa	1 "		
Havlu	2 "		
Çarşeb (çarşaf)	3 "		
Bez çarşeb	1 "		
Bürümcek ve bez çarşeb	5 "		
Çuka-i sofa	1 "		
Yemeni yorgan yüzü	1 "		

derunları tehi (boş) çekmece		Mısır ezrakı	1 "
Çit Perde	2 "	Sirkencin ve eşribe mea sürahi	8 "
Hurdevat (ufak- tefek eşya)	3 bohça	Tahta sandık derûnunda	
Küçük muâlece sandığı (eczâ dolabı)	1 adet	Bir miktar sabun	?
Şem'i asel (bal mumu)	?	Tahta sandık derûnunda bir	
Şem'-i asel	10 "	Bir mikdar balmumu ve sabun	?
Tahta sandık derûnunda		Bir mikdar saray sabunu	?
Kelle şeker	23 "	Tahta sandık derûnunda kahve	18 kıyye
Kelle şeker ,bir sepet derununda	?	Bir mikdar öd ağacı	?
Beçkârî kâse ve tabak, memlû	?	Mangal tahtası	1 "
Mir'at (ayna)	1 "	Beyaz kese derûnunda çil	
Küçük ayna	1 "	Rub' (çeyrek) ve para	113 kuruş
Ezrak	1 "		

Yukarıda adı geçen altın kuşak ile iki adet iğne ve bir çift bileziği hayatta iken kendisi tarafından **Taravet** isimli zenci câriyesine hibe ve teslim ettiğini ihbar etmişlerdir. Bundan başka bir adet iğne **Sadık Kadın** zimmetinde, bir adet iğne de **kahveci Süleyman'ın** ehlinde (eşinde), bir adet kebir elmas yüzük ile bir adet kamçısı incili tesbihin de daha önce çerağ etmiş olduğu (cariyelerin evlendirilerek saray veya konakdan çıkarılması) **hatunda** olduğu haber verildi.

Osmanlı Arşivinde bulunan Dilhayat Usta ile ilgili arşiv belgesi bundan ibaret. Bu belgenin gerek dil ve gerekse muhtevasına ciddi bir müdahale olmadı. Aynı ayrı yazılmış ama aynı olan birkaç eşya birleştirildi ve guruplandı. İbâre içinde geçen birçok eşyanın ismi günümüzde ya unutulmuş, ya değişmiş veya tamamen ortadan kalktığı için konunun daha iyi anlaşılabilmesi için makalenin sonuna bir de sözlük ilave edildi.

Mevcut belge üzerinde herhangi bir tarih yoktur. Bu belgenin tasnifi sırasında yapılan bir araştırma sonucu tahminî olarak 1737 (hicrî 1150) tarihi konmuş. İmza olarak da K.Ç. (Kemal Çolpan) ve R.Ç (Reşad Çiğil) imzaları var. Bu imzaların kime ait olduğunu eski arşivcilerden ve bölümümüz öğretim görevlilerinden Mustafa Oğuz Bey'den sorduğumda bu isimleri verdi ve arşivde uzun yıllar çalışmış konuya hakkıyla vâkıf elemanlar olduklarını söyledi. Bu belgeye göre,

Dilhayat Kalfa kimdir ?

Bu belgeye göre Dilhayat Kalfa bugüne kadar bildiklerimizin aksine kalfalıktan ustalığa terfi etmiş birisi. Gerçi bazı kaynaklarda usta ve kalfa kelimelerinin aynı şeyi ifade ettiği yazıyorsa da ustalığın kalfalıktan ileri bir makam olduğu muhakkak. Dilhayat Usta saraydan ayrılarak iki cariyesi ile oturduğu Sultanahmed Cami-i Şerif'i civarında bulunan Kabasakal –Mustafa Ağa- mahallesinde vefat etmiş. Vefatından bir süre önce cariyelerinden ismi belitilmeyen birini de çerağ etmiş. Diğer cariyesi Taravet'e bağışladığı iki adet iğnenin değeri hakkında bir tesbit yapmadım ama altın kuşak ile bir çift bileziğin başka bir muhalledat defterinde görüp not ettiğim değerleri şöyle: Altın kuşak 2491 kuruş, bir çift bilezik ise 558 kuruş ki toplam değeri 3049 kuruş + 2 elmaslı iğne (Kısmet-i Askeriye c.82/73b). Yine o günlerde cariyeye fiyatlarının 300 ila 500 kuruş olduğu dikkate alınırsa Taravet'in de hürriyetine

kavuşması bir yana onu bir ömür besleyecek bir mirasa konduğu açığa çıkıyor. Bu husus Dilhayat Kalfa hakkındaki övücü sözlerin boş olmadığını ortaya koyuyor. O günlerde 1736 rayicine göre tedavülde bulunan 24 ayar Zer-i Mahbub (2,646 gr.) altınının tanesinin 3 kuruş (110 para = 330 akçe) olduğunu söylemek her şeyi ortaya koymaktadır.

Buna benzer bir başka misal de makale sonunda var. Eşyası arasında bulunan 18 kıyye (23.076 kğ) kahve, 8 sürahi şurup ile 40 aded fincan, 86, aded bakır eşya vs. onun çok misafirperver ve ziyaretçisi bol, etrafında sevilen-sayılan bir kişi olduğunu gösteriyor. Sahip olduğu eşya, mevkiine ve arşivde bulunan diğer benzeri muhallefat kayıtlarına oranla da orta halli. Gerçekte ise mütevazı. Aslında çok daha fazla şeye sahip olması pekala mümkün. Çünkü harem ustalarının maaşları zamanına göre oldukça yüksek ve harcama yapacak yerleri de pek olmadığından maddi durumları bir hayli iyi idi. Ama Dilhayat Usta, iyiliksever, eli açık ve gönlü bol bir insan tipi çizdiğinden lüks ve gösterişe düşmeden alçak gönüllü bir hayatı seçtiği anlaşılıyor. Yine eşyası arasında yer alan dört aded kanarya kafesinden kuş merakı bulunduğunu da anlıyoruz.

Terike içinde yer alan kitaplar Dilhayat Usta'nın okur-yazar, bestelerinin haiz olduğu vakar, ciddiyet ve sanatkârane uslub ise onun okur-yazarlıktan da öte, devrine göre ciddi bir kültüre malik, belki de o vaktin en kültürlü hanımı olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla onun dünyanın en büyük kadın bestecisi olduğu görüşünü de kuvvetlendiriyor. Bu belgeden Dilhayat Hanım'ın hiç evlenmediği de anlaşılıyor. Yine bu belgede onun besteciliği ile ilgili bir bilgi olmadığı gibi eşyası arasında da herhangi bir mûsiki âleti yok. Esasen sarayda ustalık mevkiini işgal eden birisinin hânende veya sâzendelik yapması da tartışmaya açık bir konu. Burada şu hususun da altını çizmek gerekir: Elimizde bulunan muhallefat kayıtları gibi belgelerde, merhum hakkında bir-iki satırdan fazla bilgilere yer verilmemektedir.

Ustalık meselesi ile ilgili hususlar ve tahminler ise şöyle:

Usta, haremde çeşitli hizmetleri yapan hizmet erbabının taşıdığı unvanı ifade eder. Ve bu hizmet erbabının kıdemli olanlarına mahsustur. Bu ünvanlar arasında şunlar vardır: çeşniğir usta (çeşniyar), çamaşır usta, (câmeşûy usta), kahveci usta, katibe usta... vs. Bunların hepsinin âmiri ve padişahlara en yakın durumda bulunan ise hazinedâr usta. Ayşe Sultan'ın (Osmanoğlu) ifadesine göre hazinedâr ustalar padişahların en yakın hizmetlerine bakmanın yanında padişaha ait eşyaları, hazineleri de koruyan görevli idi. Gecenin her saatinde hünkârı uyandırma yetkileri vardı. Hazinedâr usta, ayrıca Osmanlı Devleti'nde padişah mührü taşıyan üç büyük kimseden de birisidir. Diğerleri; sadrazam ve hasodabaşısıdır. Hazinedar ustanın kahya kadının yardımcısı olduğu yolundaki tarihçi Ignatius Mouradgea d'Ohsson'dan (1740-1807) kaynaklanan rivayetin gerek Ayşe Sultan ve gerekse arşivde çıkan bir belgeye göre yanlış olduğu anlaşılıyor.

İşin doğrusu, kethüda (kahya) kadının eski sarayda bulunan cariyelerin hem en yaşlısı hem de âmirleri olduğudur. 1761/1762 tarihli aşure tevzi' defterinde "Sarayı Atık'de kethuda kadın" şeklinde kayıtlı. Üstelik d'Ohsson'un İstanbul'da bulunduğu tarihlere çok yakın bir zaman. Hazinedar ustalar, vezir maaşı alırlar ve vezirlere mahsus " devletlû" lakabını kullanırlardı. "Devletlû hazinedar usta hazretleri" şeklinde.

Hazinedâr ustaların en bâriz özellikleri, bunların sâdece bir padişaha hizmet etmeleridir. Padişah değiştiğinde, hazinedar ustalar da tam kadro hem değişirler hem de saraydan ayrılırlardı. Ayrıca hazinedar ustanın birinci hazinedar, ikinci hazinedar... beşinci hazinedar şeklinde tesmiye edilen yardımcılarının yanında, sayıları 15 ile 25 arasında değişen kalfaları (hünkâr kalfaları), bir de harem işlerini ona vekaleten yürüten " vekil usta" isimli bir başka görevli daha vardı. Bu saraydan ayrılma faktörü Dilhayat Hanım'ın **hazinedar usta** olduğunu

akla getiriyor. Kuvvetli bir ihtimalle de III. Ahmed'in hazinedâr ustası. Uluçay'ın tesbitine göre Dilhayat Hanım'ın hazinedâr ustalığına delil olabilecek bir başka husus da eşyası içinde yer alan dört adet elmaslı iğne. Bunlar normalde beş adet olup bu göreve gelince padişah tarafından verilir. Kabak çiçeği şeklinde beş yapraklı olan bu iğneler (broş) hazinedar ustaların resmi eşyasından sayılıyordu. Patrona Halil isyanından sonra, III. Ahmed'in tahttan ayrılması ile Dilhayat Hanım'ın da saraydan ayrıldığı ve böylece Patrona Halil İsyanı'nın kurbanlarından birisi olduğu düşünülebilir.

Dilhayat Usta'nın oturduğu evle ilgili olarak Şer'î Siciller Arşivi'nde görülen iki kayıt bu konuya dair iyi bir ipucu mahiyetindedir. Birinci kayıt şöyle:

“İstanbul Kabasakal Mahallesi'nde¹ merhume Ayşe Sultan odalarında sakin iken bundan akdem vefat eden çukadar Mustafa Çelebi, 1737..” Bu kayıt bize Dilhayat Hanım'ın muhtemelen emekli saraylılara mahsus bu odalarda kiracı olduğunu veya lojman şeklinde kullandığını düşündürüyor. İkinci kayıt ise şu:

“Kumkapı haricinde vaki' **hazinedar odalarında** sakin iken bundan akdem vefat eden, 1740...” Bu kayıt ise Dilhayat Usta'nın gerçekten hazinedar usta olduğunu ortaya çıkarıyor gibi. Gerek bu konuya yakınlığı ve gerekse mûsiki tarihi bakımından değerli bir başka kayda göre de, meşhur besteci Atrab'ül-Asâr müellifi şeyhulislam Esat Efendi'nin de 1737 yılında Sultanahmed civarında ki El hac Hacı Hasan mahallesinde oturduğu.

Padişah değişince saraydan ayrılan sadece hazinedar usta olmayıp onun ekibi de ayrıldığından onlara mahsus böyle bir mekanın varlığı ortaya çıkıyor. Burada ismi geçen Ayşe Sultan (II. Selim'in kızı) ve kocası İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki vakıfları ile ilgili olarak bulunabilen mevcut üç muhasebe defterinde de (Kepeci tasnifi) buralara dair bir bilgi yok. Vakfiyeler ise Ankara'da olduğundan araştırma bu haliyle kaldı, devam ettirilmedi.

Bu belgeden hareketle Dilhayat Hanım'ın vefat tarihini tesbit için iki ciddi ipucu var. Bunlardan biri **Hafız Mustafa Efendi** (? – Şubat 1757), diğeri de **Sadık Kadın**. Ayrıca belgede geçen “**ma'rifet-i şer**” ibaresi ve **kitaplar** da birer ip ucu olarak değerlendirmeğe alındı. Kahveci Süleyman'la ilgili herhangi bir iddiada bulunmak prensip olarak zor.

Hafız Mustafa Efendi'nin ne zaman darüssaade ağası yazıcısı olduğunu tesbit mümkün olamadı. Bu araştırmaya esas alınan 1730-1740 yıllarını içine alan 41 ve 50 numaralı rüüs defterleri ile 2 numaralı tahvil (atik vüzerâ) defterinde ve devrin vakayı'nüvisleri Subhi Sami Şakir Tarihi'nde bu konuda bilgi yok. Mustafa Efendi'den önce bu vazifede bulunan Mehterzade Ali Rıza Efendi'nin (? – 1 Nisan 1752) 7 Mart 1732 de yazıcı olduğu belli, ama bu vazifeden ayrıldığı tarih belli değil. Aynı şekilde Mustafa Efendi'nin de yazıcı olarak bu vazifeye başladığı tarih meçhul. H. Mustafa Efendi'nin Mevkûfatçı olarak 1152 Hicrî tarihinde (1739/1740) saraydan ayrıldığı ise belli. Gün olarak belli değilse de, 1152 yılının ilk gününün 10/4/1739, son gününün ise 28/3/1740 olduğu bilindiğine göre Dilhayat Usta'nın vefatı da bu tarihten önce olmalı. Hayri Yenigün'ün vermiş olduğu 1740 tarihi doğru olmak durumunda.

Sadık Kadın; Çağatay Uluçay'ın naklettiğine göre III. Ahmed'in kadınlarından veya haremde yüksek dereceli görevlilerinden biri. Kadın sıfatını taşıması önce padişah eşlerinden biri olduğu izlenimini veriyor. Çünkü padişahların çoğu zaman ilk dört eşine kadın denirdi. Bir de haremde görevli kâtime kadın ve eski sarayda kahya kadın vardı ki onlar da kâtime kadın,

¹ Gerek arşiv belgeleri ve gerekse 1330 (1912/1914) tarihli İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası'nda mahalle olarak geçen bu yer bugün sadece bir caddenin adıdır.

kahya kadın şeklinde anılırdı. Şurası kesin olarak söylenebilir ki; Sadık Kadın III.Ahmed'in saraylılarından ve Dilhayat Kalfa'nın da en yakın dostlarından birisi.

Ma'rifet-i Şer' kaydı bu mesele ile ilgili olarak şu ihtimali akla getiriyor: Mahkemeden bir veya birkaç kişinin yazım sırasında hazır buldukları ki gerçekden de öyle. Bu yazım işleminin bir kopyasının da onlarda olma ihtimali düşünüldü. Şer'î Siciller Arşivi'ndeki kayıtların tamamı tarihli olduğu için kesin bir tarih tesbiti mümkün olabilirdi. Şer'î Siciller Arşivi'nde miras ve terike işlerine (muhallefât) bakan Rumeli Kadıaskerliği defterleri (numara 213-223) ile Kısmet-i Askerîye defterlerinde (numara 80-82) buna dair herhangi bir kayda ulaşılamadı.

Bu araştırma sırasında Osmanlı Arşivi'nde çıkan bir belge konuyu izaha yarayacak yeni bilgiler ihtiva ediyordu ki özeti şu: "...gerek saraylılardan ve gerekse saraylıların çerağ ettiklerinden biri emlak ve eşyasını satış, hibe, vakıf veya vasiyet etmek istediğinde bilfiil darussade ağasının izni, yazıcısının marifetiyle ve ancak harameyn müfettişinin de vereceği hüccet ile olur. Diğer mahkemelerce verilen hüccetlere itibar olunmaz. Saraylıların ve bunların âzâd etmiş olduğu kimselerin davaları da aynı şekilde ya bizzat harameyn müfettişi tarafından veya onun vekilince görülüp karara bağlanır..." (1190/1776) Gerçi bu belge Dilhayat Hanım'dan kırk sene sonraya ait olsa bile bu hüküm daha eski tarihlerde çıkarılan hükümlerin yanilenmiş bir örneği. Zaten mevcut belgede de bu hususa işaret edilmektedir. Yazılı kaynaklarda da buna dair kayıtlar mevcuttur. Bu durumda, şu anda mümkün olmamakla beraber ilerde Dilhayat Usta'yla ilgili olarak en azından iki belgenin daha çıkması gerekiyor. Eğer arşivde çürümemişse veya bir şekilde yok olmamışsa. Elde bulunan belgeden hareketle şu hükme varmak kâbil:

- 1- Çerağ ettiği söylenen ve ismi belirtilmeyen cariye ile ilgili Harameyn Müfettişliği'nce verilmesi gereken bir hüccet. Çünkü o devirlerde köle ve cariyelerin âzâd edilmeleri halinde bu hususun mahkemece tescili gerekiyordu. Nitekim, bu hususa dair Şer'î Siciller Arşivi'nde bir çok kayıt var.
- 2- Bir takım kıymetli mücevherlerini vasiyet ettiği zenci cariyesi Tarâvet ile ilgili olarak yine aynı makama beyanda bulunması. Bu gün itibariyle Osmanlı Arşivi'nde Harameyn Müfettişliği ile ilgili mevcut bir evrak tasnifi yok, Harameyn Muhasebesi evrakı arasında dağınık olarak olabilir. Bu grup evrakın tamamına yakını ise "dosya usûlü tasnif" de olduğundan bu işi mecburen zamana yaymak zarureti ortaya çıkıyor. Çünkü dosya usûlü tasnifde kabaca ifade etmek gerekirse Dilhayat Kalfa'yla ilgili bilgilere ulaşmak için 25000 ila 100000 arasında bir rakama ulaşan belgeyi taramak gerekiyor. Bir de zamanla arşivin henüz tasnif edilmemiş kısımlarından buna dair belgelerin çıkabileceği hesap edilirse, ortaya daha büyük rakamlar çıkıyor. O bakımdan bu husus şimdilik karanlıkta kalmaya mahkum görünüyor.

Bu araştırma sırasında daha çok onun maaşından hareketle yeni bilgilere ulaşma ümidi ile Osmanlı Arşivi'nin daha çok maliyeye müteallik defter ve dosyalarından Başmuhasebe, Anadolu Muhasebesi, Maliyeden Müdevver, Büyük Ruznamçe, Küçük Ruznamçe, Muhallefât Defterleri, Müteferrik, Cevdet Saray ve İbnü'l Emin tasniflerinden 39 defter ve 13 dosyada (1500 belge) hiçbir bilgiye ulaşılamadı. Bu konuda **Topkapı Sarayı Arşivi**'nde de bazı belgelerin olabileceği tahmini ile bir süre de orada araştırma yapmayı düşünüyorum. İnşallah yeni bazı bilgilere ulaşmak nasib olur. Ümid ederim yukarıdaki tahminler vesikalarla doğrulanır. Bu makale de daha ilmî bir kimliğe bürünür.

Kitaplar :

Bu araştırma sırasında Dilhayat Hanım'ın kitaplarından Mushaf-ı Şerif ve En'am'ı esas alarak yeni bir tesbit peşinde koştum. Şöyle ki: Bu eserler de diğer eşyası ile beraber satılıp nakit olarak Enderun Hazinesi'ne girecekti. Bu kitapların zamanın kitap meraklılarından olup aynı zamanda o günlerde Darussade (kızlar) ağası olan I. Hacı Beşir Ağa tarafından alınıp kurmuş olduğu vakıf kütüphanelerinden birine bağışlanma ihtimali. Bu ihtimalden hareketle bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan Hacı Beşir Ağa koleksiyonunda bulunan iki adet Mushaf-ı Şerif üzerinde Dilhayat Usta'ya dair herhangi mühür veya kayda rastlamadım. Hacı Beşir Ağa kitapları arasında En'am ise yok. Eskiden bilhassa Kuran-ı Kerim'ler üzerine doğum ve ölüm gibi bir takım kısa notların yazıldığı yaygın bir gelenektir. Tabii bu arada söz konusu eserlerin birkaç defa tamir gördüğünü de yazmak gerekiyor. Şayet vaktiyle böyle bir kayıt olsa bile, bu tamirler sırasında yok olmuş olabilir. Bir de bu kitaplar Beşir ağa tarafından Medine-i Münevvere, Bağdat ve Zıştovi'de kurduğu vakıf kütüphanelerine de gitmiş olabilir.

Mezarlıklar :

Tarihin yardımcı kaynaklarından birisi olan mezar taşlarından da bu araştırmada yararlanmak arzusu ile yapılan incelemelerde, Dilhayat Hanım'la ilgili bir şeye rastlamadım. Yalnız bu araştırmalarda gördüğüm mezar taşlarının tahminen % 90'ı 1780 sonrasına ait. Dolayısıyla Dilhayat Hanım'la ilgili bir mezar taşı da şu ana kadar görülmedi. Zamanında mezarı yapılmamış olabileceği gibi sonradan da kaybolmuş olabilir veya bu belge gibi gözden uzak bir yerde keşfedileceği günü bekliyordur. İnşallah son ihtimal gerçek olur.

Bayezit, Eyyüb Sultan, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Cendrecizade Muhiddin Çelebi, Küçük Ayasofya, Mahmut Paşa, Topkapı Gazi Ahmet Paşa, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa, Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa, Murat Paşa, Merkez Efendi, Sümbül Efendi, Çorlulu Ali Paşa, Mihrimah Sultan (Üsküdar), Zeyneb Sultan (burası Dilhayat Kalfa'dan sonrasına ait) Üsküdar ve Eminönü Yeni Camileri ile Çemberlitaş Sinan Paşa Medresesi, Kartalbaba Dergah'ı (Nuhkuyusu'nda), Galata Mevlevîhane'si Yenikapı Mevlevîhane'si haziresi, Otakçılar ile Karacaahmet Mezarlığı'nın Ayrılık Çeşmesi ile Koşuyolu (Harmanlık) tarafları. Eyyüb Sultan'ın da türbe civarı. Buralarda ki incelemelerde çok sayıda usta, kalfa ve cariye mezarlarına raslandı ama bizim aradığımız isim yok. Bizi ilgilendireceği için Mahmut Paşa Camii haziresinde I. Mahmud'un hazinedar ustası el-hacce Hatice Kadın (1780), Çorlulu Ali Paşa Camii haziresinde III.Osman'ın hazinedar ustası Fatma Kadın (1761) ve I. Abdulhamid'in türbesi civarında, Abdulhamid'in hazinedar ustası Nevres Kadın'ın (1796) mezarları var. Diğerleri daha sonraki tarihlere ait.

Ancak Kartalbaba Dergâhı haziresinde Bir Dilhayat Kadın mezarı var ama bunun Dilhayat Kalfa olma ihtimali tarihen mümkün değil. Bu hanım Osmanlı Devleti'nin büyük bürokrat ailelerinden Raif İsmail Paşa ailesine mensub birisi. Bu aileden İbrahim İsmet Bey'in (1751-1807) eşi. Şayet İbrahim İsmet Bey'in başka eşi yoksa XIX. asrın en ünlü şeyhulislamlarından Arif Hikmet Bey'in de (1785-1857) annesi. Arif Hikmet Bey'in eşinin adı da mezar şâhidesinde Fatma Dilnişin (? -1840) olarak yazıldığına göre oğlunu da saraydan evlendirmiş. Bu Dilhayat Hanım'ın tarihsiz mezar taşında şunlar yazılı:

“Hüve'l Hayyü'l Bâkî,

Reisü'l ulema İsmet Beyefendi merhumun halîle-i muhteremeleri fahrü'l muhadderat el merhum ve'l mağfuru'n lehâ Dilhayat Kadınefendi'nin ruh-u pür fütûhu için rızaen lillahi Teale'l Fatiha.”

Dilhayat Usta'nın mirası arasında bulunan 113 kuruşun bugünkü değeri nedir?

Bu hususa açıklık getiren bir belge şöyle: I.Mahmut'un tahta çıkmasından bir süre sonra yaptırılan (18 Ekim 1730 tarihinde) üç adet 38 dirhem (121,866 gr.) ağırlığındaki altın mühürler için ödenen para 110,5 kuruş (+ 3 kuruş işçilik) olduğuna göre bu paranın şimdiki değeri yaklaşık olarak 425 milyon TL.'na eşit oluyor. O da yuvarlak olarak 1000 ABD Doları. Ama satın alma gücü bugün itibariyle çok daha yüksek.

Dilhayat Kalfa ile ilgili olarak günümüzün değerli yazarlarından Beşir Ayvazoğlu'nun "Dilhayat Kalfa'nın masalı" adlı bir şiiri olduğu gibi İstanbul'da Kadıköy (Söğütluçeşme Caddesi) ve Bebek'de (Nispetiye Caddesi) iki sokağa da O'nun ismi verilmiş. Buna vesile olan kadirbilir şahıs veya şahıslara teşekkür ediyorum.

Kelimeler:

Ahmediye: Fesin etrafına sarılan renkli sargı.

Beçkârî: Viyana'da imal edilmiş eşya.

Bürümcük: Ham ipekden az miktarda keten ipliği katılarak yapılan yazlık kumaş. Bunun pamuk ipliği ile karışık olarak yapılan cinsine ise **helâlî** denirdi.

Boyama: Pullu, boyalı ve ipekli kadın baş örtüsü.

Canfes: Gayet ince ve mat ipekli kumaş. Dâima düz renk olur, al renklisi çok makbul sayılırdı. Yazlık ferâce, mintan ve şalvar yapımında kullanılan, ekseriya zenginlerin tercihi olan kumaş. Bunun kalın olan cinsine ise **d î b â** denirdi.

Çit: Bir çeşit boyalı bez. Daha çok ihraç edilen bir madde olarak imal edilirdi.

Eşribe: İçecek şeyler, şurup

Ezrak: Mavi. Çivit (?)

Ferâce: Omuzlardan ve sırttan yere dökülecek kadar geniş yakalı, cepleri ve yakaları da işlemeli, kadınlara mahsus sokak kıyafeti.

Filar: Şıpşıp, terlik cinsinden hafif ökçeli ayakkabı.

Futa: Bir iş yaparken kullanılan veya hamamda bele bağlanan ipek peştamal, **izar**.

Gezi: İpek ve iplik karışımı hâreli bir kumaş. Bir arşın (68 santimetre) eninde dokunduğundan bu adı almıştır.

Göz : Yünlü eşyaya mahsus bir motif.

Hatayî: Eskiden kullanılan bir çeşit ipekli kumaş.

İhram: Yere veya minder üzerine yayılan çarşaf ve yorgan gibi de kullanılan havlı veya havsız yün yaygı.

Kalemkârî: Tülbend üzerine ince fırça ile yapılan nakış işi.

Karsak (kazsak): Tilkiye benzer beyaz karınlı bir kürk hayvanı.

Kavuşdurma: Önü başdan aşağı düğmeli gömlek.

Lehkârî: Eski ipekli kumaşlardan.

Makrama (mikrama): Sofraya mahsus işlemeli uzunca havlu. Daha çok köylü kadınların başlarına sardıkları nakışlı peştamal.

Müşemma': Üzeri balmumu veya kauçuk kaplı bez.

Mücessem: Kabartma desen

Nâfe: Kürk hayvanlarının göbek kısmından yapılan kürk.

Nâmûsiye: Yatanların görülmemesi için yatağın etrafına çekilen perde.

Nimten: Gömlek üstüne giyilen kollu yarım yelek.

Sandâli: İpek ve pamuğun karışık kullanıldığı kumaş cinsi. Yollu olan bu kumaşın bir yolu ipek, bir yolu pamuk idi. Kapalı Çarşıdaki Sandal Bedesteni adını bu kumaşdan almıştır.

Simat (somat): Üzerine yemek dizilen yaygı.

Sirkencîn: Bal ile yapılmış sirke

Sûzenî: Kasnak iğnesi ile yapılan klapdanlı ince nakış

Şal : Yünlü kumaş. En makbulü Keşmir şalıdır. Bu şal cinsi keşmir keçisinin kılından yapılırdı. **Rızâî şal göbekli şal, amberser şal, potalı şal ve vâlîde şalı** gibi çeşitleri vardı.

Şalî (Şâlâki): Şal desenini takliden dokunan kumaş. En güzelleri Bursa ve Ankara'da dokunurdu. Şaliler ipekli olmalarından dolayı ipekli kumaş addolunurdu.

Şayak: Çuhadan daha seyrekce ve iplikleri verev olarak dokunan kaba kumaş.

Şevâlî, şeval: Şalvar gibi geniş pantolon

Şirmâhî: Ufak bir cins balinanın (şişe burunlu balina, ziphiidea?)dişinden yapılan çatal, kaşık ve bıçak sapı.

Tavşankârî: Abanos vesâir kıymetli ağaçlar üzerine ince oymalar yapmak sûretiyle imal edilen kutu, çekmece gibi el işleri.Bunu yapan sanatkâra da tavşan denirdi.

Tombak: Altınla karışık yahut altın kaplamalı olarak yapılan bakır veya tunç eşya

Uçkur: İçkuşağı demek olup genellikle 20-25 cm X 225-230 cm ebadında olur ve iki ucuna çeşitli motifler işlenirdi.

Üstûfe: Sırmalı veya klapdanlı bir cins ipekli elbiselik kumaş. Buna **İstanbulî zerbeft** de denir.

Yağlık: Elbezi, peçete, mendil, çevre.

Yanbul kebesi, yanbolu kebesi: Yatak örtüsü olarak da kullanılan tüylü kilim.

Yılanpuş şal: Yılan derisi ile kaplı şal.

Kaynaklar:

BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi): D. BŞM: MHF. 30/37

BOA, Cevdet-Saray 7226.

BOA, D.BŞM :2553/57.

BOA , Kepeci tasnifi, 59, 60, 4258.

BOA , D: TŞF 6/71

AYKUT, Nezihî: İstanbul'da Darb Edilen Osmanlı Altınları, Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29.V.1988, I.VI.1988

ERÜNSAL, İsmail:Türk Kütüphaneler Tarihi II, Ankara 1988.

BÜNGÜL, Nureddin: Eski Eserler Ansiklopedisi, İstanbul, 1939

KOÇU, Reşad Ekrem: Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, 1967.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri İstanbul 1983.

MEHMET Süreyya: Sicill-i Osmanî, I – IV, Matbaa-i Amire 1308

OSMANOĞLU, Ayşe: Babam Abdülhamid, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul 1960.

PAKALIN, Mehmet Zeki: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III, MEB, İstanbul. 1993

ŞEMSEDDİN Sami, Kâmûs-i Türkî, İkdam Matbaası 1317.

TÜRK DİL KURUMU: Derleme Sözlüğü, TTK Basımevi, Ankara 1963.

Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, Cumhuriyet Matbaası. İstanbul 1941.

ULUÇAY, Çağatay: Harem II. TTK Ankara 1980.

_____, Çağatay: Padişahların Kadınları ve Kızları, TTK Ankara 1980.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi C IV, II. Bölüm. TTK.Ankara 1988.

YATMAN, Nureddin : Türk Kumaşları, Ankara 1945.

Dilhayat Kalfa (? – 1740)

Talip Mert

Öğr. Gör., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü.

Klasik Türk Musikisinin en büyük kadın bestecisi olan Dilhayat Kalfa hakkında yazılı kaynaklarda ciddi hiçbir bilgiye bu ana kadar ulaşılamadı. Ne zaman doğduğu, ne zaman saraya alındığı ve kimlerden ders gördüğüne dair de kesin bir bilgi yok. Gerçi onun yaşadığı devirle ilgili olarak elde birçok arşiv belgesi olmakla beraber Dilhayat ismi bu belgelerde geçmediği için onlardan hareketle birşey söylemek henüz erken ve

ihtimalden öte birşey ifade etmemektedir. Yalnız bu belgelerden isbatı en kolay olan bir husus varki o da Dilhayat Hanım'ın İtrî nin talebesi olma ihtimali.

Onunla ilgili olarak Osmanlı Arşivi'nde yeni bulunan bir belgeye göre hiç evlenmemiş olan Dilhayat Kalfa, Nisan 1740'dan önce Sultanahmed civarında bulunan ve o zaman mahalle olan Kabasakal'daki küçük bir evde vefat etmiş. Saraydan ne zaman ayrıldığı meçhul. Varisi olmadığından, eşyası mahkeme huzurunda yazılıp tesbit edilmiş. Bu belgede ondan usta diye bahsedilmektedir. Ama hangi usta (katibe usta, çeşnigir usta, hazinedar usta...) olduğu belirtilmemiş. Fakat gerek yazılı kaynaklar ve gerekse belgenin muhtevasından onun hazinedar usta olma ihtimali ön plana çıkıyor. Vefat ettiği zaman yanında Taravet isminde zenci bir cariyesi varmış. Bir diğerini ise daha önce evlendirmiş. Hayatta kalan cariyesine ise devrin rayicine göre oldukça iyi bir de miras vasiyet etmiş. Mevcut eşyalarına göre Dilhayat Usta'nın mütevazi bir hayat yaşadığı, elinin çok açık ve misafir sever birisi olduğu anlaşılıyor.

Terike içinde yer alan kitaplar Dilhayat Usta'nın okur-yazar, bestelerinin hâiz olduğu vakar, ciddiyet ve sanatkârane uslup ise onun okur-yazarlıktan da öte devrine göre ciddî bir kültüre mâlik, belki de o vaktin en kültürlü kadını olduğunu gösteriyor.

Bu belgede yer alan bir diğer husus ise; onun kuş merakı. Ondan dolayı eşyası arasında dört adet kanarya kafesi var.

Dilhayat Usta'nın kaynaklarda görülen bestelerinin sayısı 100 civarında ise de günümüzde notaya geçmiş olan 12 eserden ibarettir. Bunların dördü güfteli büyük formda beste, sekizi ise saz eseridir.